

5

Hvorfor blir avhandlinger refusert?

Sissel Lie

Sammendrag

Innstillinger fra doktorgradskomiteer er vanligvis ikke kommentert offentlig. Med et materiale fra HF, NTNU, over en tiårsperiode frem til juni 2014 har jeg studert komiteenes avvisninger av doktoravhandlinger. Tilbakemeldingene fra komiteene har stort sett vært organisert ut fra stikkord som akribi, språkbeherskelse, forhold til fagfeltet, problemstilling, teori, metode, begreper, materiale, analyse, resultater og fremstillingsform. Andre stikkord er kritisk refleksjon, forskerstemme, etikk og antall publikasjoner med fagfellevurdering, særlig internasjonalt. Et gjennomgående problem er mangel på forskningsmessig selvrefleksjon i de refuserte avhandlingene, og mange av disse avhandlingene er preget av hastverksarbeid.

Innledning

Innstillinger fra doktorkomiteer gir gode indikasjoner på hva som kreves av en doktoravhandling. Slike komitérapporter blir imidlertid holdt hemmelig, selv om det ikke er obligatorisk. Ved Det humanistiske fakultet (HF) ved NTNU begrunnes dette med at en slik rapport tilsvare eksamensresultater, som ikke er offentlige. På en e-post fra HF 2013 heter det: «[...] innstillingene er i utgangpunktet ikke taushetsbelagt informasjon. Her ved fakultetet benytter vi oss av en unntaksbestemmelse i Offentlighetsloven for å behandle dem fortrolig (paragraf 26 *Unntak for eksamensdokument, forskningsopplysninger og fødselsnummer m.m*)».

Materiale og metode

Jeg har tatt fatt i anonymiserte utgaver av innstillinger fra HF, NTNU, fordi jeg mener de er viktige for fagmiljøenes kompetanse og utvikling. For å kunne si noe om hvorfor ph.d.-avhandlinger blir avvist, fikk jeg først tilgang på innstillinger som nå ligger 8–10 år tilbake i tid.¹ I tillegg til dette materialet har jeg nå et nytt materiale frem til juni 2014.

Grunner til refusjon av ph.d.-avhandling

Stort sett gir komiteene som refuserer en avhandling anbefalinger om hva som kan gjøres for at avhandlingen skal bli godtatt. Også når avhandlingen bare blir avvist uten gode råd, kan kandidatene levere ny versjon etter seks måneder. I NTNUs forskrift heter det:

En avhandling som ikke godkjennes for disputas, kan likevel anbefales innlevert i omarbeidet versjon for ny bedømmelse dersom komiteen mener at en omarbeiding vil kunne gi tilfredsstillende resultat innen rammen av ca seks måneders arbeidsinnsats. (NTNU, 2012)

En ny paragraf (15.2) åpner her for ny innlevering med en frist på tre måneder dersom mindre lyter ved avhandlingen ser ut til å kunne rettes opp. Denne nye innleveringen regnes da som den første. Andre refusjon er definitiv:

Bedømmelseskomiteen kan på grunnlag av den innleverte avhandlingen [...] anbefale at fakultetet gir tillatelse til mindre omarbeiding før endelig innstilling foreligger. Komiteen skal gi en konkret oversikt i skriftlig form over hva kandidaten må omarbeide.[...] Dersom komiteen finner at dyptgripende endringer vedrørende teori, hypotese, materiale eller metode er nødvendige for at arbeidet skal kunne anbefales til disputas, skal komiteen underkjenne avhandlingen. (NTNU, 2012)

Det er selvfølgelig forskjellige meninger i fagmiljøene og i komiteer om hva som er en god avhandling. Det endelige resultatet kan avhenge av hvordan

¹ Dette materialet ga grunnlaget for et kapittel i min bok om akademisk skriving *Slipp ordene løs. Skriveprosess og fagtekster* (2012).

doktorgradskomiteene settes sammen, f.eks. på grunn av faglig uenighet, men de er likevel overraskende samstemte. Mitt viktigste funn fra den første runden med innstillinger som konkluderer med refusjon, var at de avviste avhandlingene bar preg av manglende kunnskap om sjangeren. Avhandlingene hadde «store håndverksmessige mangler». Jeg stiller spørsmål ved veiledernes innsats, men doktorander er ikke alltid lette å styre. Hvem er det egentlig som har ansvaret for at doktorandene mestrer avhandlingssjangeren? I den siste bunken av refusjoner frem til 2014, peker mange av komiteene på dårlig orientering på fagfeltet og manglende problematisering av forskningsprosess og resultater. Avhandlingene kritiseres for slurv og hastverksarbeid, de er for overfladiske og har ikke interessante nok funn. En komité skriver at den innleverte teksten «bærer preg av å være litt for tidlig avsluttet og hele avhandlingen fremstår som noe uferdig». Har doktorandene for lite tid til å skrive sine avhandlinger, eller er prosjektene for omfattende?

Komiteenes tilbakemeldinger virker som de er organisert ut fra de samme stikkordene. Innstillingene tar utgangspunkt i akribi, språkbeherskelse, forhold til fagfeltet, problemstilling, teori, metode, begreper, materiale, analyse, resultater og fremstillingsform. Andre stikkord som dukker opp er kritisk refleksjon, forskerstemme, etikk og publisering. Det er selvfølgelig sammenheng mellom de forskjellige stikkordene. Jeg har likevel valgt å behandle dem enkeltvis, siden det også gjøres i innstillingene.

Ros til refuserte avhandlinger fra komiteene

Komiteene starter for øvrig med å beskrive prosjektet og formulere avhandlingens problemstillinger, før de trekker frem positive trekk. De gir ofte ros for at teksten er velskrevet. Den kan være «engasjerende og ganske lettlest», eller doktoranden kan beskrives som «modig og fordomsfri». Selv når komiteen klager over hastverksarbeid, underkjennes ikke nødvendigvis doktorandens evne til å drive med forskning. I en innstilling heter det:

Avhandlingen viser et betydelig forskertalent preget av vilje til original tenkning og evnen til å utnytte et vell av faglitteratur men har ikke brukt nok tid på problemformulering, teoretisk og metodisk grunnlag, dokumentasjon, behandling av litteratur og fremstillingsform.

Akribi

Akribi handler om konsekvens og nøyaktighet, som jo er en betingelse for godt forskerarbeid. Ikke alle doktorander er oppmerksomme på f.eks. hvor viktig innholdsfortegnelsen er, ikke bare for å gi et ryddig førsteinntrykk av avhandlingen, men også for å bidra til å veilede leseren.

Avhandlingene kan kritiseres for dårlig sammenheng mellom innholdsfortegnelse og undertitler, eller innholdsfortegnelsen kan mangle undertitler. Mangelfulle referanser, manglende referanser eller unøyaktige referanser kan også være et problem. Det kan dreie seg om bruk av forskjellige prinsipper for referanser, f.eks. plassering av årstall for publisering.

Når det gjelder sitater, kan de være feil gjengitt. Dersom en doktorand ikke kan skrive av riktig, vil leseren straks bli mistenksom når det gjelder argumentasjon og resultater. Fotnoter kan også ha mange mangler, og de må ikke bære preg av å være digresjoner:

Den fantasirike bruken av fotnoter understreker inntrykket av en sjuskete fremstilling. Fotnotene er gjennomgående for omfangsrike og inneholder alt fra analyser og metodiske overveielser til sitater og referanser.

Litteraturlister som ikke har med alle tekster som er referert i avhandlingen, er et overraskende vanlig problem.

Tittelen og undertitler må også være ryddige. De skal signalisere til leseren hva avhandlingen handler om, men i de refuserte avhandlingene kan de være misvisende og ikke holde hva de lover. Tittelen kan også være uten sammenheng med undertitlene, slik at det blir et spørsmål om hva som skal være i fokus, det tittelen eller det undertitlene annonserer. Et annet problem er at undertitlene er lite informative.

Språkbeherskelse

Språkbruken i avhandlingen har nær sammenheng med akribien. Godt språk er gjennomarbeidet og korrekturlest. Det er lett å svekke tilliten til avhandlingens resultater om det er behov for omfattende språkvask! En komité klager over at det er: «120 ortografiske feil ved opptelling på komitémøtet». Komiteene peker på manglende språkkunnskaper når avhandlingen er skrevet på engelsk, eller de mener at språket, enten det er norsk eller engelsk, ikke er tilpasset formålet. Det kan f.eks. handle om mangel på presisjon. En komité klager over at «i forhold til» gjentas 91 ganger i en avhandling.

Forskningsfeltet

En stadig tilbakevendende motforestilling er at avhandlingen ikke viser nok kunnskap om aktuell og internasjonal forskning. Doktorandene kan mistenkes for ikke å ha lest relevant litteratur, eller ikke ha avgrenset forskningsfeltet klart nok. Noen avhandlinger mangler rett og slett en fremstilling av forskningsfeltet. «Forskningsfeltet er brakt til taushet», heter det i en innstilling. Komiteene påpeker at påstander i avhandlingen ikke er underbygget av andres forskning, og noen som kunne ha trengt hjelp til å tenke, forholder seg ikke nok til forskningsfeltet: «Den omfattende mengden av forskningslitteratur fra de siste 10-15 år trekkes i liten grad inn». Dramatisk blir det selvfølgelig når avhandlingen viser at doktoranden ikke har forstått viktig og relevant litteratur på feltet. I ett tilfelle heter det at doktoranden «[s]tøtter seg mer på intuisjon enn på relevant forskningslitteratur». Dersom doktoranden ikke forholder seg til forskningsfeltet, blir det selvfølgelig uklart hva avhandlingen bidrar med i forhold til tidligere forskning. Om enkelte doktorander kan det også tvert imot sies at de «bruker for mye plass til å beskrive noe som allerede er grundig beskrevet av andre».

Avhandlinger kan mangle nyansering, doktorandene må heller ikke være ute etter å ta sine faglige motstandere.

Når det gjelder hva slags kilder som brukes for å beskrive forskningsfeltet, er det ikke bra nok å bruke annenhånds kilder i stedet for førstehånds, f.eks. når man siterer kjente forfattere, påpeker komiteene, og det er heller ikke godt nok å referere lærebøker: «[L]itteratur på innføringsnivå [er] kanskje ikke like anvendelig som hovedkilder for diskusjoner på dette nivå».

Problemstilling

Problemstillinger i de refuserte avhandlingene kan være «fragmenterte, villedende og uten logisk sammenheng» og ikke minst lite relevante for forskningsfeltet. Det kan være for mange forskningsspørsmål uten rangering seg imellom, slik at avhandlingen mangler fokus og det blir vanskelig å se hva som er viktig. Noen avhandlinger mangler rett og slett eksplisitte forskningsspørsmål eller hypoteser, slik at leseren får problemer med å orientere seg i teksten.

Et problem er forskningsspørsmål som foregriper resultatene: «Avhandlingens resultater og funn finnes allerede i problemstillinger og underproblemstillinger», skriver en komité. Det kan dreie seg om forskningsspørsmål som ikke kan eller bare delvis besvares av materialet, og i noen tilfeller

påpekes det at avhandlingen har et spennende materiale, men dårlige forskningsspørsmål. Det hender også at problemstillingene ikke følges opp i resten av avhandlingen, slik at fokus i starten av avhandlingen ikke svarer til resultatene.

Metode

Ikke alle doktorandene har forstått betydningen av en samlet fremstilling av metode. Den kan mangle eller foreligge for spredt utover. I noen refuserte avhandlinger brukes dessuten ikke metoden slik det forutsettes i presentasjonen. Presentasjonen kan beskrive mange metoder uten diskusjon av forholdet mellom dem, eller avhandlingen kan ha en dårlig egnet metode: «Spørsmålet er om det kan svares på avhandlingens problemstilling med den metoden som anvendes», heter det i en innstilling.

Fremstillingen av metode skal fortelle hvordan doktoranden finner svar på sine spørsmål. Komiteene krever diskusjon av kriterier, begrepsavklaringer, avveininger og valg. Kritisk refleksjon kan mangle i noen deler av avhandlingen og ikke andre, eller den kan mangle helt, slik at de valg som tas og de kriterier som ligger til grunn gjennom forskningsprosessen blir for lite eller ikke diskutert i det hele tatt, slik som i denne avhandlingen:

Avhandlingen reflekterer ikke rundt metodene som er brukt, og hva de metodiske valgene innebærer. Det finnes ingen samlet diskusjon av metode i avhandlingen, og metodiske valg diskuteres heller ikke underveis. Det foreligger ingen kritisk drøfting av hvordan han har benyttet de kildene han benytter, og hvorfor han har valgt de kildene han har valgt.

Begreper

Komiteen kan påpeke at avhandlingen ikke har en tydelig begrepsavklaring, at det er uryddig begrepsbruk, eller at begrepene ikke har samme betydning gjennom teksten. Et problem er det når: «[b]egrepsavklaringen har klare sirkulære trekk». Det er ikke uvanlig at komiteene slår ned på uskarp eller uklar bruk av begreper, som når de sier at: «Det overordnede poenget er at begrepene forblir uklare, blant annet fordi de ikke forklares gjennom omkringliggende teori eller anskueliggjøres ved hjelp av relevante eksempler». I noen avhandlinger blir ikke begrepene definert, eller kjernebegreper defineres uten at denne definisjonen følges opp: «Her synes begreper og deres relasjoner definert uten etterfølgende konsekvens», heter

det i en refusjon. Det nevnes i innstillingene at det ville være: «en styrke om antall begreper hadde vært redusert», eller at det mangler diskusjon av likheter og forskjeller mellom begreper som har nærliggende mening.

Empiri/materiale

Empiriens art og omfang må svare til forskningsspørsmålene, men noen avhandlinger har for begrenset materiale til en hel avhandling, mens andre kan ha for omfangsrikt materiale. Det kan mangle relevant materiale, eller så er ikke materialet utnyttet godt nok. Det kan også være et problem at det ikke er tydelig hva som er bakgrunn og hva som er sentrale data.

Det nødvendige materialet kan også være for overfladisk presentert, eller mangle en samlet presentasjon, slik at det er vanskelig å se klart hva som er materialet. Komiteenes kritikk kan da lyde som følger: «Forfatteren sier dette er en empirisk studie, men det er ikke klart hva slags data som er samlet og analysert». I andre tilfeller beskrives materialet, men analyseres ikke. Det kan mangle problematisering og kriterier for valg av materiale. Det er, sier en komité: «ingen kritisk drøfting av hvordan han har benyttet de kildene han benytter, og hvorfor han har valgt de kildene han har valgt».

Teori

Et problem er når det ikke finnes et tydelig teoretisk rammeverk: «Kandidaten skiller ikke tydelig nok mellom sin vitenskapsteoretiske posisjon, det teoretiske fundament og det metodisk analytiske håndverk». Teorien kan dessuten beskrives, uten at den diskuteres, og det kan være uklart hvordan teorien skal brukes: «Avhandlingen inneholder mye parafrasering av teori og den mangler en mer selvstendig, internalisert forståelse av teorien». Fremstillingen kan være ukritisk, ifølge innstillingene, eller de slår fast at teorien er ufordøyd, ikke forstått, eller fremstilt for nærsynt eller for omtrentlig. I noen tilfeller skriver komiteen at teorien ikke tilfører analysen noe, eller ikke passer til analysen. For mange teorier kan også være i omløp uten at alle utnyttes, og teoriene vurderes heller ikke i forhold til hverandre. I en refusjon av en avhandling som ble levert for andre gang, heter det: «Kandidaten presenterer fremdeles for mange teoretiske retninger som ikke anvendes tilstrekkelig i analysen». Et stort teoritilfang kan dessuten drukne perspektivet: «Det kontinuerlig utvidete teoritilfanget [virker] ofte forstyrrende, som assosiative, overfladiske sammenhenger og digresjoner».

Analyse

Det kan være «dårlig sammenheng mellom det teoretiske rammeverket og de empiriske analysene. Næranalysene framstår dermed som svært deskriptive[...]». De teoretiske valgene «burde vært langt bedre begrunnet i utgangspunktet og trukket eksplisitt inn i næranalysene». Argumentasjonen kan være vanskelig å følge. Den kan være uklar og unyansert, ikke konkret nok, eller preges av selvmotsigelser og gjentakelser. «Leseren gis ikke innblikk i hvordan analysene er gjennomført», klager en komité. Dersom analysene ikke er like rikholdige som teoritilfanget, blir det påpekt at det skaper ubalanse. Disse analysene omtales i innstillingene som «tynne» empiriske analyser.

Komiteene slår ned på dårlig sammenheng mellom analyse og teori, og kritiserer også en argumentasjon der «[a]nalyserne fremstår [som] lite analytiske og svært deskriptive». Det innvendes av komiteene at analysene er for overfladiske, for naive. De klager over synsing og for springende fremstilling. En særlig kritisk tilbakemelding fra en komité klager over at en «klar og grundig analyse [er] erstattet av forblommede vendinger».

En komité nevner at den savner refleksjon over hvordan materialet har innflytelse på analysen, i dette tilfellet om de begrensninger og spesielle vinklinger som materialet krever, og som burde vært diskutert slik at «analysenes troverdighet dermed kan trekkes i tvil». Det heter også at «leseren får ikke innblikk i bakgrunnen for de påstander som framsettes» og at det «ikke reflekteres over alternative forklaringer».

Resultater og konklusjon

Det er et problem når det ikke er noen refleksjon i avhandlingen over hva som er nytt og originalt i forhold til andres forskning, eller at funn ikke vises tydelig nok. Konklusjonen kan dessuten ha uklare oppsummeringer, eller mangle helt. En komité spør: «Hvordan kom kandidaten frem til konklusjonene?». Resultatene kan også, som tidligere nevnt, være for forutsigbare, fordi de allerede impliseres i problemstillingene. Verre er det når det ikke finnes overbevisende svar eller resultater, og heller ikke nye spørsmål. På grunn av stor bredde kan dybden mangle, og trivielle funn vil være ekstra tydelige i forhold til et stort teoritilfang. En komité klager over at avhandlingen ikke bidrar til kunnskapsutviklingen i faget, og peker på: «Problemer med å finne *tilstrekkelige* funn av ny kunnskap som svarer konsekvent på problemstillingens ordlyd».

Konklusjonen kan være for kort, og komiteene etterlyser en oppsamling av sentrale poenger med en klar markering av hva avhandlingen tilfører fagfeltet, men de setter heller ikke pris på at doktoranden, for å få konklusjonen lengre, gjenforteller det som allerede er fortalt i avhandlingen.

Fremstilling og struktur

En avhandling skal ha en ryddig struktur i setninger, avsnitt, kapitler og i avhandlingen som helhet. Dessuten må det være innholdsmessig sammenheng. Et problem som er vanlig i refuserte avhandlinger, er manglende sammenheng og systematikk. En komité slår fast at det finnes en samlende optikk, men at det er et: «grunnleggende savn av klare definisjoner av forholdet mellom de forskjellige elementene som beskrives i avhandlingen». Det klages noen ganger på at teori og metode er tilfeldig spredd gjennom avhandlingen. Avhandlingen kan også savne «logisk oppbygd argumentasjon og fremdrift fra problemstilling til funn og konklusjon». Komiteene peker på at det er for mange digresjoner og gjentagelser, og at gode poenger blir borte underveis og ikke brukes i analyse og drøfting:

Avhandlingen vil tjene på en gjennomarbeidelse med sikte på at alle de interessante poengene og iakttakelsene som trekkes frem underveis, faktisk inngår i den videre drøftingen – eller utgår etter prinsippet «kill your darlings».

Avhandlingen kan være preget av total mangel på kunnskap om noe så fundamentalt som hvordan man lager avsnitt, og avsnittene kan mangle relevante eksempler, sitater og konkretiseringer. Komiteene etterlyser dessuten oppsummeringer underveis.

Drøfting

Det kan forekomme kritikk av at etiske problemer ikke drøftes grundig nok, og særlig gjelder dette anonymisering av intervjuobjekter og øvrig materiale. Komiteene kritiserer når det gjelder artikkelbaserte avhandlinger, at ingen av artiklene er publisert i publikasjoner med fagfelleevaluering. Det er også et problem at det ikke finnes internasjonal publisering.

Innstillingene til en avvist avhandling baserer seg på en konvensjon om hvordan avhandlinger skal være. Avhandlinger kan selvfølgelig avvike mer eller mindre fra et tilsynelatende fast mønster. Det sentrale er at dokto-

randen må beherske doxa for å kunne avvike fra den. Overraskende kan det være å finne opplagte misforståelser som burde kunne oppdages av lesere underveis, f.eks. når avhandlingen er for deskriptiv, eller når det heter i innstillingene at: «Avhandlingen summerer ikke i tilstrekkelig grad opp de problemstillinger som avhandlingen starter ut med». Et spørsmål er da hvorfor doktoranden ikke har hatt støtte av lesere underveis. Lesere kunne f.eks. bidra med å peke på uklart fokus og problematisk akribi.

Det er gjerne kappen som avvises i artikkelbaserte avhandlinger, selv om også artiklene leses med kritisk blikk av komiteene. Kappen introduserer artiklene, den står først i avhandlingen og skal presentere artiklene. Den samler og diskuterer resultatene og trekker overordnede konklusjoner, samtidig som den går nærmere inn på det man har vært nødt til å behandle overfladisk i artiklene, spørsmål gjerne knyttet til teori, metode og materiale. I mitt materiale har kritikken av refuserte avhandlinger vært sammenfallende for de to sjangrene (artikkelbasert avhandling og monografi).

Et gjennomgående problem er mangelen på forskningsmessig selvrefleksjon, slik at kriteriene ikke tydeliggjøres og valg ikke begrunnes. Det påpekes fra enkelte komiteer at avhandlingens relevans ikke er tydelig. Som jeg har vist, er det også et problem at kandidaten ikke forholder seg nok til forskningsfeltet. Avhandlingen kan mangle fokus og være dårlig strukturert. Det kan være mye teori, uten at den brukes som hjelp til å tenke. Fremstillingen kan være uklar, den kan mangle presisjon og dybde. Avhandlingen kan også ha «store metodiske svakheter og inneholder svake analyser av spinkel empiri». En avhandling som ble bedømt for andre gang, hadde fremdeles for store problemer: «Avhandlingen er fremdeles preget av en vakkende vitenskapsteoretisk posisjonering, uklare problemstillinger og diffus begrepsbruk». Et stort problem er det at mange avhandlinger ikke har viktige nok funn og kritiseres for å være overfladiske.

Statistikk fra HF, NTNU om andel refusjoner

Fra HF, NTNU har jeg fått følgende tall på refuserte avhandlinger siden 2008, som gjaldt ut juli 2013:

Siden 2008 har vi hatt 16 refuserte avhandlinger. I samme periode har vi hatt 100 disputaser, så avvisningsprosenten er i overkant av 13%. Hvis vi trekker fra dr.philos. og kun teller de som har gjennomgått en doktorgradsopplæring er avvisningsprosenten på ca 10,5%. [...] Av de 16 som fikk avvist avhandlingen har [...] 7 levert på nytt og 5 av disse har siden disputert. Alle fem var ordinære ph.d. kandidater (ikke dr.philos.).

Avvisningsprosenten for ph.d. ligger altså på litt over 10 prosent på HF-fakultetet, NTNU.

Konklusjon

Det er fortsatt dramatisk for den enkelte som blir avvist, og også for fakultetet som trenger midlene som hver enkelt disputas bidrar med. Det er imidlertid ikke mange avhandlinger som refuseres, og av disse ender de aller fleste doktorandene opp med en doktorgrad etter annen innlevering. Men når det gjelder hastverk og sjusk, er det grunn til å spørre om det er mulig å få en tettere oppfølging når det gjelder veiledning, og å legge til rette for at de tre årene en stipendperiode varer, ikke fylles av plikter som tar oppmerksomheten bort fra skrivingen av avhandling. Enkelte forskerskoler er forbillige når det gjelder å følge opp doktorandene.

Referanser

- Lie, S. (2012). *Slipp ordene løs. Skriveprosess og fagtekster*. Trondheim: Tapir Akademisk forlag.
- NTNU (2012). *Forskrift for graden philosophiae doctor (PH.D.)* ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).